

ANTRASIS KRYŽIAUS ŽYGIS: NAUJOS ĮŽVALGOS IR TYRIMŲ PERSPEKTYVOS

The Second Crusade. Holy War on the Periphery of Latin Christendom (Outremer. Studies in the Crusades and the Latin East. Vol. 2). Ed. by Jason T. ROCHE, Janus Møller JENSEN. Turnhout: Brepols, 2015. – 338 p. ISBN 978-2-503-52327-9 (print); ISBN 978-2-503-54320-8 (online)

Marius Ščavinskas
Klaipėdos universitetas

255

Antrasis kryžiaus žygis, įvykęs 1147 m., traktuotinas kaip atsakas į Edesos grafystės praradimą Sirijoje. 1144 m. pabaigoje Alepo ir Mosulo valdytojas Imadas ad-Din Zengī užėmė Edesos miestą, tuo pelnydamas pagrįstas pagyras ir garbės titulus kaip „zain-el-islam“ („islamo puošmena“) arba „nasir amir al-muminin“ („tikinčiųjų valdovo ramstis“). Imadas ad-Din Zengī, propaguodamas džihadą krikščionims, puoselėjo viltis išvyti frankus iš visos Sirijos ir užimti Damaską, tačiau netrukus (1146 m. vasarą) jis buvo nužudytas vieno karinio žygio prieš politinius oponentus metu¹. Tuo tarpu Jeruzalės karalius Fulkas d’Anžu buvo neseniai miręs dar iki Edesos užėmimo, palikęs du nepilnamečius vaikus, tarp jų būsimą Balduiną III, už kurį valstybę valdyti ėmėsi motina karalienė Melisanda, taigi Jeruzalės karalystė imtis efektyvių veiksmų prieš Zengī negalėjo. Krikščioniškojoje Europoje, sužinojus apie Edesos žlugimą, karštingai imta organizuoti karinę ekspediciją Edesai atgauti. Ši karinė ekspedicija gavo Antrojo kryžiaus žygio pavadinimą.

Kryžiaus karų istoriografijoje paprastai manoma, kad Antrasis kryžiaus žygis, skirtas Edesos vadavimui, neapsiribojo tik karine kampanija į Siriją, o prasiplėtė ir kitomis kryptimis. Antai karinis aktyvumas pastebimas bent dar dviejuose Europos regionuose: Iberijos pusiasalyje ir Baltijos jūros regione. Dar daugiau – to meto šaltiniai, aprašantys 1147 m. kryžiaus žygį į Levantą, taip pat mini karines ekspedicijas, vykusias Iberijos pusiasalyje ir Baltijos jūros regione. Visa tai leido tyrinėtojams Antrojo kryžiaus žygio geografijos neapriboti tik Sirija, o išplėsti ją ir į kitus regionus². Aptardamas Antrojo kryžiaus žygio šaltinius, Gilesas Constable’is dar 1953 m. konstatavo, kad Antrojo kryžiaus žygio mastai, geografija ir karinis aktyvumas skirtinguose regio-

¹ Plačiau apie šį turkų seldžiukų karinį ir politinį lyderį žr. HILLENBRAND, Carole, ‘Abominable acts’: the career of Zengī. In *The Second Crusade. Scope and consequences*. Ed. by Jonathan PHILLIPS, Martin HOCH. Manchester, New York, 2001, pp. 111–132.

² Plg. BERRY, Virginia G. *The Second Crusade*. In *A History of Crusade*. Vol. I: *The First Hundred Years*. Ed. by Marshall W. BALDWIN. Madison, Milwaukee, London, 1969, pp. 463–512.

nuose neabejotinai buvo kitoks nei Pirmojo kryžiaus žygio³. Kita vertus, Antrasis kryžiaus žygis buvo svarbus ir formuojant kryžiaus žygių ideologines nuostatas, kurios suvaidino reikšmingą vaidmenį vėlesniuose žygiuose ne tik Šventojoje Žemėje, bet ir Baltijos jūros regione.

Antrasis kryžiaus žygis dėl savo mastų ir ideologinių nuostatų formavimosi yra su-
 256 | laukęs ne mažesnio tyrinėtojų dėmesio nei Pirmasis kryžiaus žygis. Dėl plačios geografijos Antrojo kryžiaus žygio tyrimai apėmė įvairius karinius, politinius, kultūrinius kontekstus, kurie turi savo istoriografiją ir tyrimų tradiciją. Antai Antrojo kryžiaus žygio metu vykęs vadinamasis Vėndų kryžiaus žygis prieš vakarų slavų gentis, kaltintas apostaze, turi atskirą nemenką istoriografiją, ateinančią dar iš XIX–XX a. Tas pat pasakytina apie vadinamąją Rekonkistą, vykusią Iberijos pusiasalyje. Būtent šie vienas nuo kito nutolę krikščioniškosios Europos pakraščiai istoriografijoje pastaraisiais dešimtmečiais tapo ašimi, jungiančia juos su kryžiaus žygiais Levante. Kadangi XII a. viduryje kaip tik pastebimas didelis karinis krikščioniškosios Europos aktyvumas Šventojoje Žemėje ir minėtuose abiejuose pakraščiuose, neatsitiktinai Antrojo kryžiaus žygio tyrinėtojai veda paraleles tarp tuo metu vykusių karinių kampanijų, nukreiptų prieš saracenus ir / arba pagonis / apostatus⁴.

Tokia žiūra galima vadinamosios pliuralistinės kryžiaus žygių istoriografinės krypties kontekste, kai tyrinėtojai buvo ir yra linkę įžiūrėti kryžiaus žygius, nukreiptus ne tik į Levantą prieš musulmonus, bet ir į kitus geografinius regionus prieš įvairius politinius Bažnyčios priešus, eretikus, apostatus ir pagonis⁵. Svarbu pabrėžti ir tai, kad į Antrąjį kryžiaus žygį įsitraukė ir vadinamosios Naujosios Europos šalys, pirmiausia Čekija, Vengrija, Lenkija, Danija ir Švedija. Šių šalių monarchijos buvo suinteresuotos save pateikti kaip krikščionybės gynėjas, o karinis elitai – kaip *militia Christi*, t. y. Kristaus kariuomenės, bei, prisidengus kryžiaus žygių ideologija, plėsti savo įtaką ir galią nekrikščioniškoms kaimyninėms šalims: vakarų slavų žemėms, baltų ir finougrių kraštams⁶. Neabejotina, kad ši įtaka ir galia buvo plečiama ne tik karinėmis priemonėmis: tarp skirtingų visuomenių vyko akulturacijos ir adaptacijos procesai, prasidėję dar iki kryžiaus žygių pradžios. Todėl posūkį kryžiaus žygių link Baltijos regione reikėtų vertinti kaip minėtų monarchijų saviidentifikacijos vieną iš priemonių, leidžiančių ne tik kaimyniniams kraštams primesti savo įtaką ir galią, tačiau ir pasijusti visavertėmis

³ CONSTABLE, Giles. The Second Crusade as seen by Contemporaries. In CONSTABLE, Giles. *Crusaders and Crusading in the Twelfth Century*. 2nd Ed. Farnham, 2008, p. 281.

⁴ PHILLIPS, Jonathan. *The Second Crusade. Extending the frontiers of Christendom*. New Haven, London, 2007, pp. 230, 246, 278–279.

⁵ Plg. HOUSLEY, Norman. Crusades against Christians: their Origins and Early Development, c. 1000–1216. In *The Crusades. The Essential Readings*. Ed. by Thomas F. MADDEN. Oxford, 2002, pp. 71–97.

⁶ Tam skirta naujausia istoriografija: BYSTED, Ane L.; JENSEN, Carsten S.; JENSEN, Kurt V.; LIND, John H. *Jerusalem in the North. Denmark and the Baltic Crusades 1100–1525* (Outremer. Studies in the Crusades and the Latin East, vol. 1). Turnhout, 2012; GŁADYSZ, Mikołaj. *The Forgotten Crusaders. Poland and the Crusader Movement in the Twelfth and Thirteenth Centuries*. Leiden, Boston, 2012.

senųjų Europos monarchijų (pirmiausia Prancūzijos, Anglijos, Vokietijos) atžvilgiu. Naujosios Europos monarchijos buvo pasirengusios savo tikslais pasinaudoti ne tik kryžiaus žygių ideologijos atnešama nauda, bet ir apskritai Bažnyčios suteikiamomis teologijos, kultūros, pasaulėvokos galimybėmis, unifikuojančiomis valdomas žemes vienam Dievui ir vienam valdovui. Todėl į kryžiaus žygius reikėtų žiūrėti ir kaip į kultūrinį fenomeną, kaip į krikščionių visuomenės politinį ir karinį elitą jungiantį veiksnį. Kokių ideologinių, religinių, pragmatinių aspiracijų turėjo monarchijos, per kryžiaus žygius siekusios savų politinių ir ekonominių tikslų, kaip tik ir rašoma pristatomame mokslinių straipsnių rinkinyje.

Šį rinkinį sudaro pratarmė, įvadinis straipsnis, santraukų sąrašas, trys dalys, priedai, t. y. žemėlapiai, rinkinio autorių sąrašas, asmenvardžių ir vietovardžių rodyklės. Pirmose rinkinio dalyse esama po tris straipsnius, paskutinėje – keturi. Straipsnių rinkinys pasirodė Skandinavijos istorikų iniciatyva 2012 m. pradėtoje leisti *Outremer. Studies in the Crusades and the Latin East* serijoje.

Įvadiniam straipsnyje Jonas T. Roche plačiai apžvelgė Antrojo kryžiaus žygio istoriografiją ir pagrindines istoriografines problemas. Kai kurios jų, pavyzdžiui, ar kryžiaus žygiai buvo tapatūs vadinamajai Rekonkistai, ar tikrai Antrasis kryžiaus žygis *in corpore* apėmė visus tris regionus – Šventąją Žemę, Iberijos pusiasalį ir Baltijos jūros kraštus, koks buvo tikrasis šv. Bernardo Klerviečio vaidmuo ne tik skelbiant Antrąjį kryžiaus žygį, bet ir apskritai prisidedant prie kryžiaus žygių ideologijos formavimosi ir tolesnės raidos, ar tikrai Bernardas Klervietis kvietė sunaikinti pagonis, ir daugelis kitų buvo atskirai nagrinėjamos pristatomo rinkinio autorių.

Antai Ane L. Bysted savo straipsnyje nurodė paralelę tarp šv. Bernardo Klerviečio skelbiamo kryžiaus žygių dalyvio idealo ir vadinamųjų jubiliejinių, arba malonės, metų, skirtų susitaikyti su Viešpačiu, apie ką kalbėta pranašo Izaijo knygoje (žr. Iz 61, 2) bei Luko evangelijoje (Lk 4, 17–21). Kryžininkas, tapęs Dievo padėjėju, Šventosios Žemės gelbėtoju, nes per šį veiksmą įmanoma gauti malonių, t. y. bausmės už nuodėmes sumažinimą, lot. *remissio peccatorum*.

Šv. Bernardo Klerviečio vaidmuo Antrojo kryžiaus žygio metu įvairiais aspektais iški-
lo ir kituose rinkinio straipsniuose. Pavyzdžiui, Darius von Güttner-Sporzyński, na-
grinęjęs Lenkijos vaidmenį Antrojo kryžiaus žygio metu, neatmetė galimybės, kad
Bernardo Klerviečio propaguojamo Antrojo kryžiaus žygio atgarsiai turėjo pasiekti
ir Piastų dvarą, nes kai kurie iš Piastų dinastijos dalyvavo vadinamajame Vendų kry-
žiaus žygyje, o kiti – karinėje kampanijoje prieš pagonis prūsus⁷. Kita vertus, konsta-
tavo D. von Güttner-Sporzyński, tas pats Bernardas Klervietis buvo Krokuvos vysku-

⁷ Apie tai autorius rašė ir savo monografijoje, žr. GÜTTNER-SPORZYŃSKI, Darius, von. *Poland, Holy War and the Piast Monarchy 1100–1230* (Europa Sacra, vol. 14). Turnhout, 2014, pp. 127–129, 167–171, 180–181, 186.

po Motiejaus kviečiamas į Lenkijos rytinius pakraščius bei Rusią misionieriauti, taigi šiame kontekste nebūta kalbos apie kryžiaus žygių primetamą prievartą būsimiems konvertitams. Išties, prisiminus ne tik garsųjį Bernardo Klerviečio laišką (istoriografijoje žinomą kaip 457-ąjį), kur iškeliami kontroversiškoji dilema – sunaikinti arba pakrikštyti, bet ir kitą epistoliariką bei veikalus, aiškėja, kad Bernardas Klervietis vargu ar pasisakė už fizinį pagonių / apostatų arba / ir eretikų naikinimą.

Prie šio klausimo dar kartą grįžo kitas rinkinio autorius – Jay T. Leesas, rašęs apie vadinamąjį Vendų kryžiaus žygį. Reikėtų pritarti vyraujančiai nuomonei, kad Bernardas Klervietis, kvietęs visus krikščionis kovoti su tikėjimo priešais, tai suvokė kaip savotišką eschatologinę kovą, su kurios pagalba turi būti sunaikinami stabmeldiški papročiai, nors tebelieka neatsakytas klausimas, ar apostatams / pagonims iš tiesų buvo taikyta formuluotė „mirtis arba krikštas“⁸. Neabejotina, kad, norint atsakyti į šį klausimą, reikia plačiai išnagrinėti visus Bernardo Klerviečio laiškus, ypač tuos, kurie buvo skirti kovai su eretikais, nors pastarieji, kaip ir apostatai, kanoniškai nenustoję priklausę bažnytinei jurisdikcijai, bet prieš juos Bažnyčia manėsi turinti teisę naudoti prievartą. Bet kuriuo atveju rinkinio įvadinio straipsnio autorius J. T. Roche, aptardamas Antrojo kryžiaus žygių istoriografiją, teisingai išryškino tas autorių pozicijas, kurios per daug nesureikšmino šv. Bernardo Klerviečio indėlio, tiesiogiai prisidedant prie karinių kampanijų organizavimo. Istoriofografija, veikiama XIX–XX a. tradicijos, vis dar linkusi Bernardui Klerviečiui suteikti visagalio Antrojo kryžiaus žygio organizatoriaus aureolę. Kitas reikalas, kai Apaštalu Sostas naudojosi Cistersų ordinu kaip įrankiu, maksimaliai plačiai propaguodamas Antrąjį kryžiaus žygį. Šio žygio atgarsiai pasiekė net tolimas Orknio ir Islandijos salas, kas aiškėja iš šiame rinkinyje pristatomo Januso Møllerio Jenseno straipsnio. XIII a. vietoje cistersų į pirmąsias kryžiaus žygių propagandistų gretas išeina du nauji vienuolių ordinai – Pranciškonų ir Dominikonų.

Straipsnių rinkinyje nemažas dėmesys skiriamas abiem krikščioniškosios Europos pakraščiams – Iberijos pusiasaliui ir Baltijos regionui. Iberijos pusiasalyje vykusį Rekonkistą, kaip aiškėja iš Luiso García-Guijardo Ramoso straipsnio, buvo daugiabriaunis procesas, turintis savitą XIX–XX a. tyrimų paveiktą „nacionalinį“ koloritą. Istoriofografija iki šiol Rekonkistą siejo su „atvadavimu“, „atkovojimu“, t. y. tuo, kas esą „teisėtai“ priklauso krikščionims. Kryžiaus žygių ideologijoje taip pat naudoti „atvadavimo“, „atkovojimo“ ir „gelbėjimo“ motyvai, tad šia prasme Rekonkistos ideologija buvo panaši į kryžiaus žygių ideologiją. Kita vertus, ką bandė iliustruoti L. G.-G. Ramosas Tortosos, Saragosos pavyzdžiais ir kas aiškėja iš tyrėjos Susan B. Edgington šiame rinkinyje aptarto Lisabonos užėmimo pavyzdžio, Rekonkistą reikėtų vertinti kaip Aragono,

⁸ Plg. dvi skirtingas nuomones šiuo klausimu: LOTTER, Friedrich. The Crusading Idea and the Conquest of the Region East of the Elbe. In *Medieval frontier societies*. Ed. by Robert BARTLETT, Angus MacKAY, Oxford, 1989, pp. 287–291; KAMP, Hermann. Der Wendenkreuzzug. In *Schwertmission. Gewalt und Christianisierung im Mittelalter*. Hrsg. von Hermann KAMP, Martin KROKER. Paderbon, München, Wien, Zürich, 2013, S. 133.

Navaros, Portugalijos valdovų, Katalonijos grafo ekspansinę politiką, kuri, nepaisant „susigrąžinimo“ retorikos, turėjo pragmatinių, o ne idealistinių užkariavimo tikslų. Jų užkariavimo politika buvo nukreipta į susiskaldžiusią *al Andalus*, t. y. musulmonų valdytą teritoriją, o pats Rekonkistos procesas prasidėjęs ne tuoj pat musulmonams užėmus Iberijos pusiasalį, bet gerokai vėliau, atsiradus palankesnėms geopolitinėms sąlygoms. Tai, kad Tortosa, Saragosa, Almerija ir Lisabona (neskaitant kitų smulkesnių vietovių) buvo užimtos tais pačiais metais, kai vyko Antrasis kryžiaus žygis į Levantą, ar truputį vėliau, nerodo, anot minėtų autorių, jog Rekonkistos procesas skrupulingai buvo derinamas ir iš anksto planuojamas su būsimu Antruoju kryžiaus žygiu. Todėl tiek popiežiui Eugenijui III, 1145 m. gruodžio 1 d. paskelbusiam garsiąją bulę *Quantum praedecessores*, tiek šv. Bernardui Klerviečiui, pamoksluose aktyviai pasisakiusiam už Šventosios Žemės gelbėjimą, nereikėtų suteikti visagalių didžiųjų strategų ir planuotojų vardo. Juolab kad įvykiams Iberijos pusiasalyje nebuvo duota tiesioginė Apaštaly Sostas sankcija, o kryžininkų, dalyvavusių užimant Lisaboną ar Tortosą, pagrindinis tikslas buvo ne Iberijos pusiasalis, o Šventoji Žemė.

Tuo tarpu Vendų kryžiaus žygis tapo Vokietijos (pirmiausia – Saksonijos ir Brandenburgo) kilmingųjų karine akcija, nukreipta ne tiek prieš vendus apostatus, kiek prieš vendus krikščionis. Ne veltui Ščecino miesto, kurį apsupo kryžininkai, vyskupas klausė užpuolikų, kodėl jie atėję su ginklais į krikščionišką miestą. Kaip rodo J. T. Leeso tyrimas, kiekvienas kryžininkų armijas vedęs didžiūnas turėjo savų interesų. Kryžiaus žygių teikiamomis galimybėmis bandė naudotis net ir minėto tolimojo Orknio salų didžiūnai. J. M. Jensenas net konstatuoja, kad Skandinavijoje ir Šiaurės jūros regione kryžiaus žygių ideologija ėmė plisti dar iki Pirmojo kryžiaus žygio. Kai kurie kilmingieji ar net karaliai iš Islandijos, Orknio salų, Norvegijos ir Danijos minimi dalyvavę ne tik karinėse ekspedicijose į Šventąją Žemę (prieš Edesos žlugimą ir po to), bet ir karo veiksmuose Iberijos pusiasalyje (jau nekalbant apie vadinamąjį kryžiaus žygį prieš vendus).

Atskiro dėmesio šiame rinkinyje sulaukė vadinamasis pirmasis kryžiaus žygis prieš suomių. Apataręs kryžiaus žygius į Suomiją, tyrinėtojas Johnas H. Lindas konstatavo, kad dalis jų net nebuvo nukreipti prieš suomių, o vykdyti prieš Novgorodo žemės gyventojus ir karelius, o juose dalyvavo patys suomia. Visa tai verčia apskritai naujai įvertinti vadinamuosius kryžiaus žygius prieš suomių, juolab šiems žygiams Apaštaly Sostas taip pat nebuvo davęs jokios sankcijos, taigi neaišku, ar šis vadinamasis pirmasis kryžiaus žygis prieš suomių buvo vykdomas prisidengiant popiežiaus Eugenijaus III bulėmis (ne tik *Quantum praedecessores*, bet ir *Divina dispensatione*). Taip pat, kaip aiškėja, kryžiaus žygio data nėra tiksliai žinoma, o vėlesnė kryžiaus žygių ideologija, nukreipta prieš Baltijos regiono pagonis, rėmėsi retorika, taikyta vendų apostatams. Kiek Suomijos, Iberijos pusiasalio ir vendų karinėmis kampanijomis Apaštaly Sostas siekė įtvirtinti savo galią, taip pat lieka atviras klausimas.

Keli aptariamojo straipsnių rinkinio darbai buvo skirti Antrojo kryžiaus žygio Šventojoje Žemėje kontekstams. Antai Deborah Gerish, remdamasi anonimino autoriaus kronika *Historia Nicaena vel Antiochena*, aptaria, kaip Šventojoje Žemėje buvo puoselėjamas Pirmojo kryžiaus žygio atminimas tarp tos kartos kryžininkų, kurie dar atsiminė šią karinę kampaniją, ir tos kartos, kuri jau nedalyvavo Pirmojo kryžiaus žygio įvykiuose. Nors anonimas daugeliu atvejų savo kronikos pasakojimą perėmė iš Roberto iš Reimso kronikos *Historia Iherosolimitana* bei Fulžero iš Šarto *Historia Hierosolymitana*, vis dėlto, konstruodamas pirmųjų Jeruzalės karalių (pirmiausia Balduino I ir Balduino II) paveikslus, anonimas bandė perteikti savąją „šviesaus atminimo“ istoriją, karalius vaizduodamas kaip naujuosius dovydus, kovojusius su galijotais. Be to, formavosi pirmųjų Jeruzalės karalių kapų lankymo ir gerbimo tradicija, kurią pradėjo pirmieji karaliai, ne Pirmojo kryžiaus žygio dalyviai, t. y. jau minėtas Fulkas d'Anžu (atvykęs į Jeruzalę jau po Pirmojo kryžiaus žygio) ir jo karališkoji sutuoktinė Melisanda.

Kitame straipsnyje, kurio autoriai yra Suleimanas A. Mouradas ir Jamesas E. Lindsay, buvo aptartas islamiškojo džihado skelbimo atvejis XII a. viduryje. Žinoma, frankams (taip paprastai buvo vadinami visų etninių grupių atstovai, dalyvavę kryžiaus žygiuose Levante) pirmą kartą įsiveržus į Šventąją Žemę, vienas musulmonų religinių lyderių – Alīb Tāhiras al-Sumanī – buvo parašęs vadinamąją Džihado knygą (*Kitāb al Jihād*), raginusią aktyviai kovoti su krikščionimis. Alepo ir Mosulo valdytojui Zengī užkariavus Edesą, džihadas Ibin'Asākiro dėka įgavo naują pagreitį. Juolab Zengī sūnus Nūr al Dīnas Mahmūdas, 1154 m. užėmęs Damaską, pradėjo platesnę džihado propagandą, nukreiptą prieš vis silpnėjančią Jeruzalės karalystę. Tam galėjo padėti nesėkmingas kryžininkų bandymas užimti Damaską 1147 m. Kita vertus, Ibin'Asākiras emyrą Nūr al Dīną matė kaip idealų kovotoją už šventojo karo idealus, o šio kovotojo charakteris formavosi dar iki Antrojo kryžiaus žygio⁹.

Ne mažiau įdomus yra ir kitas (be įvardinio) J. T. Roche'o straipsnis, skirtas nagrinėti, kaip bizantiški šaltiniai aprašė Antrąjį kryžiaus žygį ir ypač jo dalyvius vokiečius (juos vaizduojant kaip barbarus). Perteikdamas imperatoriaus Konrado III žygį ir jo santykius su Bizantijos valdovais, autorius rėmėsi bizantiečių poeto ir istoriko Manganeo Prodromo (*Manganeios Prodromos*) poema ir Johno Kinnamoso veikalu, nors daug retrospektyvinių ekskursų į Pirmojo kryžiaus žygio laikus poemų ir kitų kronikų skaitytojams turėjo įtikinamai parodyti, kaip kilniai elgėsi Bizantijos imperatoriai ir kokie bjaurūs ir godūs barbarai buvę Pirmojo ir Antrojo kryžiaus žygių dalyviai, atvykę iš lotyniškosios Europos. Bizantijos imperijos politiniame naratyve kryžininkai buvo traktuojami kaip pagalbininkai, o visos kovos su musulmonais idėjiniais lyderiais ir tikraisiais naujaisiais dovydais pristatomi Bizantiją valdžiusios Komenų dinastijos valdovai.

⁹ Apie šią asmenybę ir jo politinę-karinę karjerą plačiau: GIB, Hamilton A. R. The Career of Nūr ad Dīn. In *A History of Crusade...*, vol. I, pp. 513–527.

Taigi aptariamas straipsnių rinkinys verčia naujai permąstyti, kas buvo Antrasis kryžiaus žygis ir ar tikrai kiekvieną karinę kampaniją, nukreiptą prieš musulmonus Iberijos pusiasalyje ar Šventojoje Žemėje bei apostatus ir pagonis Baltijos jūros regione galime laikyti Antrojo kryžiaus žygio dalimi. Žinoma, reikia sutikti su nuomone, kad apostatų / pagonių ar musulmonų žemių užkariavimai vyko prisidengiant kryžiaus žygių ideologija, kurią valdovai suprato kaip monarchijos ir ją supančios riterijos identiteto dalį. Valdovai ir diduomenė šalia *rex iustus* vaizdinio kryžiaus žygiais legitimavo naujojo Dovydo, naujojo Makabėjaus ir kitus vaizdinius. Šie vaizdiniai veikia rodo visuomenėje ir valdovų dvaruose tvyrojusią krikščionišką ideologiją paremtą propagandą, siekiant pirmiausia sustiprinti savo pozicijas, o ne tiesioginį įrodymą, kad Antrasis kryžiaus žygis buvęs toks „globalus“, jog visas karines kampanijas, įvykusias XII a. viduryje, reikėtų priskirti šiam kryžiaus žygiui. Kita vertus, šioje ideologijoje ir propagandoje greičiausiai nereikėtų ieškoti tik Apaštalo Sosto egoistinio siekio savo galiai ir valiai pajungti visą to meto krikščioniškąją diduomenę. Karinės kampanijos į Vendų žemes, Lisabonos, Tortosos, Almerijos, Saragosos ir kitų vietų Iberijoje užėmimas, vadinamasis kryžiaus žygis prieš suomius ir t. t. rodo, kad čia pirmiausia veikė ne tiek Apaštalo Sostas, kiek vietos valdovai ir diduomenė, suinteresuota saviems politiniams ir ekonominiams interesams pajungti gretimas musulmonų ar apostatų / pagonių žemes. Taigi, pristatomas straipsnių rinkinys yra svarus indėlis į Antrojo kryžiaus žygio tyrimus, skatinantis kelti naujus klausimus, susijusius su XII a. viduryje kilusia kryžiaus žygių banga.